

Для посилання:

Снегір'ова В. В. Компетентнісний підхід до конструювання навчальних текстів підручників з літератури для 5–6 класів [Текст] / В. В. Снегір'ова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 389–395.

## КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО КОНСТРУЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ ПІДРУЧНИКІВ З ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5–6 КЛАСІВ

В. В. Снегір'ова, канд. пед. наук,  
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Рівень освіченості нашого сучасника вже давно визначається не обсягом його знань (чи їх енциклопедичністю), а досвідом самостійного розв'язання життєвих завдань різної складності. У зв'язку з цим модернізація шкільної освіти розглядається нині на основі компетентнісного підходу. Поняття ключових компетентностей розроблено вітчизняними і зарубіжними вченими (Н. Бібік, В. Болотов, І. Гудзик, Д. Даніел, І. Єрмаков, І. Зимня, В. Кальней, В. Красевський, О. Овчарук, Д. Равен, В. Серіков, М. Стобарт, А. Хуторської, ін.). Ключові компетентності виявляються у здатності особистості самостійно оцінювати ситуацію, усвідомлювати проблему і планувати дії, необхідні для її вирішення, контролювати й оцінювати їх виконання. Серед них розрізняють: предметну, комунікативну, інформаційну, навчально-дослідницьку, соціальну, культурологічну, валеологічну, рефлексивну. Рівень сформованості ключових компетентностей визначає якість освіти.

Розробка проблеми компетентнісно орієнтованого навчання наразі охоплює всі предмети шкільної програми і просувається на рівні створення принципово нових освітніх стандартів, програм, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів.

Аналіз останніх досліджень. Проблема конструювання навчальних текстів компетентнісно орієнтованих підручників з літератури для 5–6 класів спирається на дослідження загальних проблем шкільного підручника, що стосуються принципів добору, структурування і презентації навчального матеріалу, підходів до оцінювання підручника (Д. Зуєв, В. Красевський, В. Беспалько, Л. Занков, Н. Талізїна, О. Сохор, Л. Добраєв, Я. Кодлюк, М. Бурда та ін.), відображення його стратегічної і методичної моделей (І. Лернер), визначення змістового й процесуального аспектів навчального процесу (М. Скаткін, А. Хуторської).

У роботі використано дослідження окремих аспектів підручників з рідної й іноземної мов, зокрема, таких, як взаємодія комунікативних і предметних компетенцій у навчанні (О. Божович, І. Гудзик, О. Митрофанова), типи навчальних текстів (С. Бондаренко, Г. Гранік), роль зразків у підручнику (О. Божович), культурологічний аспект навчання, специфіка міжкультурної комунікації (Є. Верещагін, Д. Гудков, В. Костомаров), дидактичні принципи конструювання підручників з літератури (А. Хуторської та ін.).

Формулювання цілей статті. Метою пропонованої статті є визначення концептуальних засад конструювання навчальних статей підручників з інтегрованого курсу літератури для 5–6 класів з позицій компетентнісного підходу.

Основна частина. Навчальний текст є основною формою змісту підручника.

Текст у науковій літературі визначається як письмове (або усне) повідомлення, що складається з низки висловлювань, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного й логічного зв'язку, і має певний характер та установку (І. Гальперін). Текст є універсальним засобом як масової, так і наукової комунікації. Навчальним називають текст, організований з дидактичною метою, змістовно, мовленнєво й композиційно впорядкований, на основі якого формується система знань, умінь і навичок з певного предмета, певної вікової групи на певному етапі навчання (А. Бабайлова).

Як структурний компонент підручника навчальний текст розкриває зміст навчального матеріалу відповідно до освітніх стандартів і програм з певного предмета. За своїми функціями навчальний текст поділяється на основний, додатковий і пояснювальний.

Зміст основного тексту складають знання про основні поняття, закони і способи діяльності. У підручниках-хрестоматіях з інтегрованого курсу літератури для 5–6 класів викладено основи наукових знань з літератури відповідно до цілей навчання, програми, вимог дидактики і методики та включено художні тексти як основу літератури (вимоги основної школи). Основний навчальний текст у цих підручниках репрезентовано статтями – вступними до розділів, біографічними та з теорії літератури. Вступні статті до розділів готують учня до сприйняття художнього тексту. Біографічні відомості про письменників, теоретико-літературні статті супроводжують сприйняття і розуміння учнями художнього тексту.

Навчальні тексти (у складі всього методичного апарату) підручників з літератури для учнів 5–6 класів мають спрямовувати молодших підлітків на оволодіння основами літературної (предметної) компетентності, яку складають:

- здатність до повноцінного сприйняття літературних творів у контексті духовних цінностей національної і світової художньої культури;
- готовність до самостійного спілкування з твором мистецтва, до діалогу з автором через текст;
- розвиток предметних компетенцій (читання, аналіз, коментар, відтворення елементів тексту, створення власних висловлювань), мовленнєвих, інтелектуальних і творчих здібностей;
- засвоєння через предмет літератури уявлень про світ, які сприяють успішній соціокультурній адаптації учнів.

Діяльність учня на уроках літератури пов'язана з осягненням художніх творів і саме тому має визначатися особливостями художнього сприйняття. Урахування особливостей сприйняття художньої літератури учнями певного віку є основою для створення методичного апарату підручника з літератури. Психологи (Л. Виготський, О. Никифорова, П. Якобсон, М. Арнаудов, Л. Доблаєв та ін.) підкреслюють, що сприйняття – не просте засвоєння інформації, а активна інтелектуальна діяльність, за якої значну роль відіграють позитивна мотивація, потреба і інтерес. Процес сприйняття вони поділяють на етапи і виокремлюють як важливий момент саме етап «входження» в текст, завдяки якому виникає передбачення – антиципація (попередження розуміння) змісту, заснована на минулому досвіді і знаннях читача [3]. У підручниках з літератури цей етап представлено вступними статтями до розділів, що активізують читацький досвід школярів, створюють певний емоційний настрій, психологічну установку на сприйняття нових творів. З позицій комунікативного підходу до навчання [1; 4; 8], де етап (фаза) власне комунікації пов'язується зі сприйняттям і осмисленням художнього твору, вступні статті до розділів виконують роль передкомунікативної фази.

Мотивацію вступних статей підсилює рубрика «Запрошуємо до бесіди», розміщена після кожної з них. Запитання і завдання, запропоновані в рубриці, організують учнів на невимушений і зацікавлений діалог – із твором, учителем, однокласниками. Ця робота не передбачає перевірки знань, а лише спонукає учнів до висловлення власних вражень про прочитане, сприяє розвитку їхніх комунікативних компетенцій.

Найскладнішими для учнів є навчальні тексти з теорії літератури. У них розкривається предметно-понятійний зміст знань, значну частину яких складає інформація високого рівня абстрактності й узагальненості. Вони містять характеристику літературознавчих понять, законів і закономірностей літературного розвитку, жанрово-стильові ознаки тощо. Розуміння таких текстів передбачає здійснення складної системи розумових операцій, які не завжди під силу молодшим підліткам. Важливою, з огляду на цю проблему, є така організація навчального матеріалу з теорії літератури у підручниках, за якої вивчення того чи іншого літературознавчого поняття прив'язується до конкретного художнього твору, на прикладі якого не лише випукло розкривається сутність певного

поняття, а й оперування цим поняттям допомагає повніше зрозуміти ідейно-художній зміст твору.

У назви розділів компетентнісно-орієнтованих підручників з літератури для 5–6 класів [5; 6] уперше винесено основні літературознавчі поняття, передбачені програмами для цих класів («Автор, тема, герой художнього твору», «Тема та ідея художнього твору», «Сюжет і композиція», «Герой і обставини» тощо). Ці поняття є структуротворчими в підручниках і водночас акцентують увагу школярів на важливих предметних компетенціях. Такий підхід не тільки надає більше можливості для інтеграції навчального матеріалу в підручниках, але й акцентує увагу на спільних для всіх літератур особливостях творів мистецтва слова. Знайомлячись з кращими творами російської і зарубіжної літератури, учні 5–6 класів оволодівають такими загальними літературознавчими поняттями, як автор і його твір, художній текст і його компоненти тощо. Чинна програма з інтегрованого курсу літератури передбачає чітку і послідовну роботу із засвоєння, закріплення цих понять і збагачення знань про них від твору до твору і від класу до класу. Апробація вказаних підручників засвідчила, що таке поєднання художнього і навчального тексту є плідним, оскільки підвищує рівень розуміння учнями не лише художнього, а й теоретичного тексту.

На розвиток читацької культури спрямовано методичні елементи аналізованих підручників, які з метою кращого орієнтування і сприйняття учнями виділено в окремі рубрики. Усі статті, що містять теоретико-літературний матеріал, і відомості з виразного читання подано під рубрикою «Вчимося бути читачами». Деякою мірою ця назва є умовною, оскільки читач формується в цілісному процесі читання і вивчення художнього твору. Однак, освоєння специфіки творів мистецтва слова й оволодіння учнями майстерністю виразного читання робить назву цієї рубрики цілком правомірною. Проблемний й емоційно забарвлений стиль викладу статей, що входять до цієї рубрики, доступний і цікавий для учнів. Це досягається також зверненням до особистого читацького досвіду учнів, їхніх компетенцій, набутих у процесі всієї попередньої роботи над текстом художнього твору. Кожна така стаття закінчується абзацом з увиразненою загальною фразою «Виділимо головне», де подаються висновок і коротке визначення того чи іншого літературознавчого поняття або правила виразного читання. У такий спосіб нове поняття додатково фіксується в модельній формі. Така структура і виклад статей у рубриці «Вчимося бути читачами» дає змогу учням відчувати себе особисто причетними не лише до роздумів з приводу того чи іншого літературознавчого поняття, а й до самого формулювання висновків про нього. Крім того, модельне зображення того чи іншого висновку слугує в подальшому загальним принципом орієнтації учнів в усьому змісті підручника.

У процесі створення навчальних текстів автор підручника повинен подбати про найоптимальнішу можливість їх засвоєння учнями. Критерієм, який відрізняє навчальний текст від ненавчального, має бути адаптованість тексту до навчання. З огляду на це, навчальну інформацію слід подавати як у певний спосіб сконструйовані ситуації, що враховують цілі навчального процесу, рівень навченості, вікові психологічні особливості учнів. Під час експериментальної перевірки встановлено, що учні 5 класу результативно засвоюють 0,5–0,7 сторінки теоретичного або біографічного тексту (в 6 класі – 1–1,5 с.). Це стосується також і вступних статей до розділів. Саме тому важливо, щоб у навчальному тексті було зафіксовано обсяг необхідних понять, методів і засобів, що визначає рівень і обсяг знань, оволодіння якими необхідне для його розуміння. Матеріал слід упорядковувати так, щоб учень мав можливість самостійно засвоїти його зміст.

Оцінюючи навчальний текст, слід брати до уваги насамперед такі його критерії, як науковість, системність викладу, доступність, цілісність, повнота.

Критерій науковості передбачає достовірність і точність наведених фактів. Автор має проаналізувати доцільність включення тих чи інших фактів, їх співвідношення і значущість. Водночас, у навчальній літературі особливо важливі точність наведених відомостей, їх якість (яскравість, показовість тощо). Усі факти автор досліджує в контексті основної теми

конструйованого тексту, визначаючи правильність вибору форми їх подання (документальна, інформаційна, художньо-образна).

Системність викладу забезпечується логічною послідовністю, аргументованістю висновків, доказовістю наведених положень.

Особливо важливий для автора навчальних текстів підручника критерій доступності, який означає відповідність форми викладу, мови, стилю можливостям сприйняття і засвоєння інформації учнями конкретної категорії. Глибина розкриття питань, їх складність мають відповідати рівню знань учнів, розвивати ці знання, розширюючи інформаційне поле й інформаційний тезаурус учня.

Цілісність навчального тексту забезпечується шляхом взаємозв'язку і взаємодії його частин між собою. Повнота викладу визначається повнотою відображення навчальної програми.

Для кожного жанру навчального тексту характерний свій провідний метод викладу (інформативний, пояснювальний, дослідницький, проблемний), а також тип викладу: монологічний або діалогічний. Основна тенденція розвитку сучасного шкільного навчального тексту – його діалогізація, тобто, свідомо імітація природного діалогу в парі «автор навчального тексту – адресат навчального тексту». Основна частина навчальних текстів підручників з літератури упорядкована як прямі і непрямі діалоги (спілкуються між собою персонажі сюжетних історій, через текст автор звертається до учня як читача тощо). Учень звикає зважати на погляди співрозмовника (героя з «іншим» поглядом на навчальну проблему), добирати точні й зрозумілі формулювання для своїх думок.

Як фрагмент комунікації навчальний текст має, з одного боку, загальні особливості всіх текстів, а з іншого – специфіку, зумовлену сферою свого функціонування. Доступність навчального матеріалу переважно залежить від обраного автором стилю викладу – наукового чи науково-популярного. Науковий стиль характеризується насиченістю фактичним матеріалом, точною і стислою інформацією і розрахований на логічне, а не на емоційно-чуттєве сприйняття. Науковий твір здебільшого складається з ланцюга міркувань і доказів.

Науково-популярний стиль містить не лише ознаки наукового стилю, а й особливості, притаманні публіцистичному і художньому стилям. Переважно це стосується використання в науково-популярному стилі виразних засобів мови (порівнянь, алегорій, фразеологізмів, перифраз, метафор, влучних висловів, зіставлень та ін.), а також певних синтаксичних конструкцій. У науково-популярному стилі широко використовується пряма і непряма мова. З огляду на це, він особливо прийнятний для викладу навчального матеріалу в підручниках з літератури. Монологічні типи мовлення – розповідь і опис – також широко використовуються в науково-популярному стилі. Тож полегшується сприйняття навчального тексту, а засоби мови додають певного емоційного забарвлення. Відтак емоційний настрій учнів активізує натхнення, сприяє прагненню якомога більше заглибитись у навчальний матеріал.

Основні функції навчального тексту – інформування і переконання. Вплинути на читача, переконати його визнати певну точку зору, апелюючи водночас до розуму і почуттів адресата, можна за допомогою аргументації. Існують три способи аргументації в навчальному тексті: теоретична аргументація (дедукція), емпірична (індукція, аналогія) і риторична. Труднощі розмежування в будь-якому навчальному тексті елементів стилю повідомлення, пов'язаного з раціональним, логічним освітленням дійсності, і елементів стилю впливу, що відображає художнє мислення, полягає в нерозривному зв'язку інтелектуального й емоційного компонентів як у мисленні, так і в мові. Зважаючи на особливості сприйняття навчального тексту молодшими підлітками, під час його підготовки слід прагнути до логічної стрункості і ясності висловлення думок. Потрібно вилучити з тексту всі двозначні вислови і речення, а очікувані заперечення і сумніви попередити за допомогою певної аргументації. Якщо в тексті використовуються розгорнуті описи, то бажано, щоб вони закінчувалися узагальнювальними висновками.

Висновки. З визначення навчального тексту випливає, що він має розкривати цілісну систему діяльності учня, а також містити компоненти, що забезпечують сприйняття поданої в ньому інформації. Підручник – засіб візуальної комунікації. Він призначений для передачі повідомлень, які впливають на мозок учня і породжують у ньому складні процеси добору, обробки і закріплення інформації. Щоб збільшити комунікативність навчального тексту, надати йому візуальної привабливості, слід належним чином його впорядкувати, здійснити виважену структурування матеріалу, поліпшити його зрозумілість (властивість навчального матеріалу мінімізувати інтелектуальні зусилля учнів, необхідні для його розуміння).

Текст підручника має бути організовано у такий спосіб, щоб школярам була очевидна його структура. Кількість дрібних структурних одиниць у параграфі (пунктів, абзаців, на які він поділяється) має бути такою, щоб ціле і його частини були доступними для огляду, легко відтворюваними у пам'яті. Наприклад, пам'ять учнів 5–6 класів утримує не більше 3–5 смислових одиниць. Саме тому слід прагнути, щоб кількість пунктів у параграфі, а також абзаців у пункті не перевищувала цієї норми. Кількість речень в абзаці також доцільно обмежити, оскільки увага читача, чим ближче до кінця абзацу, слабшає.

Кожна структурна одиниця підручника (розділ, тема, параграф) має бути тематично завершеною, сюжетно цілісною, приблизно рівновеликою в порівнянні з іншими темами, параграфами; посиленою для учнів за обсягом.

#### Література

1. Бабайлова А. Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку [Текст] / А. Э. Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 152 с. – С. 5–6.

2. Гудзик И. Ф. Компетентностно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах [Текст] / И. Ф. Гудзик. – Черновцы : Букрек, 2007.

3. Наролина В. И. К проблеме уровней понимания [Текст] / В. И. Наролина. – Вопросы психологии, 1986–2005. – С. 126.

4. Радзиевская Т. В. Текстовая коммуникация. Textoобразование [Текст] / Т. В. Радзиевская // Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М. : Наука, 1992. – С. 79–108.

5. Симакова Л. А. Литература: Учебник для 6 класса общеобразовательных учебных заведений с русским языком обучения [Текст] / Л. А. Симакова, А. Д. Орлова, В. В. Снегирева. – К., 2006.

6. Симакова Л. А. Литература: Учебник-хрестоматия для 5 класса школ с русским языком обучения [Текст] / Л. А. Симакова. – К., 2005.

7. Тюпа В. И. Аналитика художественного [Текст] / В. И. Тюпа. – М. : Лабиринт, 2000. – 123 с.

8. Ярулов А. А. Познавательная компетентность школьников [Текст] / А. А. Ярулов // Школ. технологии : науч.-практ. журн. школ. технолога (завуча). – 2004. – № 2. – С. 43–84.

У статті розглянуто концептуальні засади конструювання підручників з літератури для 5–6 класів. Це: 1) лінгводидактичний аспект проблеми, в якому текст є універсальним засобом комунікації і визначається як повідомлення, що складається із низки висловлювань, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного й логічного зв'язку, має певний характер та установку; 2) компетентнісний підхід до навчання, за якого навчальні тексти мають спрямовувати молодших підлітків на оволодіння основами читацької компетентності; 3) психологічні особливості сприйняття художньої літератури учнями молодшого шкільного віку.

Ключові слова: навчальний текст, навчальний матеріал, художній твір, сприйняття, розуміння, компетенції, комунікація, інформація, зміст тексту, метод (стиль) викладу.

В статье рассмотрены концептуальные основы конструирования учебников по литературе для 5–6 классов. Это: 1) лингводидактический аспект проблемы, в котором текст является универсальным средством коммуникации и определяется как сообщение, состоящее из ряда высказываний, объединенных разными типами лексической, грамматической и логической связи, имеющее определенный характер и установку; 2) компетентностный подход к обучению, при котором учебные тексты должны направлять младших подростков на овладение основами читательской компетентности; 3) психологические особенности восприятия художественной литературы учащимися младшего школьного возраста.

Ключевые слова: учебный текст, учебный материал, художественное произведение, восприятие, понимание, компетенции, коммуникация, информация, содержание текста, метод (стиль) изложения.

In the article the conceptual basis of design books for literature classes for 5–6. These are: 1) philological problems, in which the text is a universal means of communication and defined as a message consisting of a series of statements, combined different types of lexical, grammatical and logical connection, and has some character and setting, 2) competence approach to learning in which academic texts are guiding young adults at mastering the basics of reading competence, 3) perception of the psychological features of fiction pupils of primary school age.

Keywords: educational text, educational material, art work, perception, understanding, competence, communication, information, text content, method (style) presentation.